

ESPAIS AGRARIS DE L'ENTORN DEL CASTELL DE MIRAVET ABANS I DESPRÉS DE LA CONQUESTA CRISTIANA (SEGLES X-XVII)

HELENA KIRCHNER, ANTONI VIRGILI, MONTSERRAT ROVIRA, MANEL PICA
Universitat Autònoma de Barcelona

[Data de lliurament i acceptació: abril de 2020]

PARAULES CLAU:

espai agrari, algezira,
galatxo, sínia, catúfol

PALABRAS CLAVE:

espacio agrario, algezira,
galatxo, noria, cangilón

KEYWORDS:

agricultural areas,
waterwheel, bucket, river
islands

RESUM

En aquest article presentem l'estudi dels espais agraris propers al castell de Miravet en època medieval, just abans de la conquesta cristiana de mitjan segle XII, i a partir d'aquesta. La contrastació de la informació de la documentació escrita, el treball de camp, la prospecció arqueològica de superfície i l'anàlisi morfològica dels parcel·lars ha permès reconstruir en planta els espais cultivats i els circuits artificials de l'aigua, reconèixer els topònims i les restes arqueològiques dels llocs de residència, així com situar-los. Aquests espais de conreu estaven ubicats en cotes més elevades respecte als terrenys de ribera, es trobaven a banda i banda dels accessos al nucli habitat i estaven equipats amb pous de sínia. Les troballes de catúfols andalusins indiquen que alguna d'aquestes sínies era ja operativa en època islàmica. Amb el decurs dels anys, els nous senyors cristians van impulsar programes de colonització en les terres més baixes properes a la riba fluvial.

RESUMEN

En este artículo presentamos el estudio de los espacios agrarios próximos al castillo de Miravet en época medieval, justo antes de la conquista cristiana de mediados del siglo XII,

y a partir de ella. La contrastación de la información de la documentación escrita, el trabajo de campo, la prospección arqueológica de superficie y el análisis morfológico de los parcelarios han permitido reconstruir en planta los espacios cultivados y los circuitos artificiales del agua, así como reconocer los topónimos y los restos arqueológicos de los lugares de residencia y situarlos. Estos espacios de cultivo estaban ubicados en cotas más elevadas respecto a los terrenos de ribera; se encontraban a ambos lados de los accesos al núcleo habitado y estaban equipados con pozos de noria. Los hallazgos de cangilones andalusí indican que alguna de estas norias era ya operativa en época islámica. En el curso de los años, los nuevos señores cristianos impulsaron programas de colonización en las tierras más bajas próximas a la orilla fluvial.

ABSTRACT

In this paper we present a study of the agricultural areas around Miravet Castle during medieval period, just before and after the Christian conquest of the mid-12th century. The examination of the information in written documents and the field work (including archaeological surveys and morphological analysis of land plots) have allowed us to map farmed fields and artificial water circuits, as well as recognising and positioning place-names and their archaeological remains. Those fields were on higher land than the river bank area, mainly on either side of the inhabited village, and they had wells equipped with waterwheels. Finds of noria pots allow us to confirm that some of those waterwheels were already in use during the Islamic period. Afterwards, the new Christian lords encouraged colonisation programs on the lower land of the river banks.

INTRODUCCIÓ

En el marc del projecte “Museïtzació del castell de Miravet” impulsat per l’Agència Catalana del Patrimoni Cultural (Generalitat de Catalunya), l’any 2016, es va dur a terme l’estudi “Espais agraris entorn del castell de Miravet (Ribera d’Ebre)”, que incloïa els actuals termes municipals de Miravet, Benissanet, Rasquera i Ginestar (fig. 1).

“L’OBJECTIU GENERAL ERA RECONSTRUIR ELS ESPAIS AGRARIS I EL PAISATGE D’ÈPOCA MEDIEVAL EN L’ENTORN MÉS IMMEDIAT AL CASTELL DE MIRAVET I OFERIR UNA VISIÓ PRECISA DE LES ÀREES DE CONREU EXISTENTS JUST ABANS I DESPRÉS DE LA CONQUESTA CRISTIANA, QUINES CARACTERÍSTIQUES I EXTENSIÓ TENIEN, COM ES GESTIONAVEN I COM VAN EVOLUCIONAR DURANT ELS SEGLES POSTERIORIS.”

La metodologia s'ha basat sobretot en l'estudi de la documentació escrita, la cartografia antiga, el treball de camp, la prospecció arqueològica de superfície, l'anàlisi morfològica dels parcel·lars i els testimonis de pagesos i pastors dels termes estudiats.

Els documents recullen moltes referències a l'espai agrari, i la informació proporcionada fa possible la identificació i localització dels seus components en el paisatge actual, si no han estat ocupats per àrees urbanes, industrials o comercials, o objecte d'explanacions modernes. El creuament, la integració i la contrastació de la informació dels diversos registres esmentats ha permès situar els topònims i reconstruir els espais cultivats.

Aquesta recerca té precedents consolidats al Baix Ebre en relació amb els assentaments andalusins, els espais agraris associats a aquests i les transformacions introduïdes pels conqueridors feudals (Kirchner; Virgili 2018), però enceta una via d'investigació en aquesta àrea de la Ribera d'Ebre. En aquest sentit, és imprescindible emmarcar l'estudi en el context històric de la conquesta cristiana del segle XII, la construcció i l'evolució

de la nova societat feudal amb la presència de comunitats islàmiques significatives integrades en el nou ordre, així com el marc espacial determinat per l'impacte de l'Ebre en el paisatge. Després, es descriuen els espais agraris dels termes percebuts des del castell de Miravet: de nord a sud, a la dreta de l'Ebre, Benissanet i Miravet; a l'esquerra, Ginestar i Rasquera.

El marc històric

A mitjan segle XII, Ramon Berenguer IV culminà l'ofensiva militar que va conquerir les valls de l'Ebre i el Segre. Un cop preses Tortosa (1148) i Lleida (1149), les àrees intermèdies, Miravet i Siurana, foren ocupades entorn de l'any 1153. El 24 d'agost de 1153, el comte Ramon Berenguer IV va donar el castell de Miravet, amb tots els seus termes, a la Milícia del Temple (PACB: doc. 960). El terme d'aquest *castrum* era amplíssim: abraçava els actuals municipis de Miravet, Benissanet, el Pinell de Brai, Gandesa, Corbera, Batea i la Pobla de Massaluça, a la riba dreta, i Rasquera i Ginestar, a la riba esquerra.

Aquesta donació als templers, en el seu conjunt, equivalia a la cinquena part dels territoris conquerits pel comte de Barcelona, tal com havia estat acordat a Girona, l'any 1143 (PACB: doc. 822), per resoldre el conflicte derivat de la mort sense descendència d'Alfonso el Batallador, rei d'Aragó, l'any 1134 (Virgili 1997).

Entre els anys 1153 i 1159, Ramon Berenguer IV atorgà una "carta de seguretat" als sarraïns de la Ribera d'Ebre (*Riparia de Iberis*), molt concretament, als d'Ascó, Flix, Móra, Garcia, Maçalefa, Castelló i Tivissa (Font Rius 1977). Maçalefa (fossilitzat en el topònim de la Çalef) i Castelló (ara, un despoblat) eren dos assentaments de muntanya de l'actual terme municipal de Vandellòs (Blay 2018). En tractar-se d'una concessió comtal les comunitats sarraïnes del terme castral de Miravet (inclou Benissanet) en quedaven al marge, perquè restaven sota jurisdicció templera. Les diverses comunitats islàmiques que van romandre sota domini feudal van conservar les seves mesquites, ja que el culte islàmic era respectat. Les mesquites de Miravet i Benissanet s'esmenten en un document que van signar el bisbe de Tortosa, Gaufred d'Avinyó, i el mestre templer, Pere de Rovera, en una data desconeguda entre 1153 i 1158 (DCT: docs. 34 i 35).

L'orde del Temple va incorporar altres termes als seus dominis per concessió del rei Alfons el Cast: Horta (de Sant Joan), l'any 1177; Ascó i Riba-roja, juntament amb Tortosa, l'any 1182 (Serrano 2000, 55-69). Paral·lelament, es constituïen altres senyories, com la baronia d'Entença, originades per les donacions comtals a Guillem de Castellvell, i que aplegava els termes de Tivissa, Móra, Pratedip, Garcia, Marçà i Falset (Romero Tallafico 1977; Serrano 2000: 69-79); finalment, la baronia de Flix, amb la Palma (d'Ebre), va recaure en el genovès Bonifaci de Volta i, successivament, en la monarquia i la ciutat de Barcelona (Serrano 2000, 80-90).

L'orde va senyorejar els seus dominis de la Ribera fins el 1307, quan s'inicià l'expedient que havia de portar a l'extinció del Temple, per iniciativa de Felip IV de França i del papa Climent V, culminat en el concili de Vienne del Delfinat, l'any 1312. A la Corona d'Aragó, Jaume II va decretar l'arrest dels templers l'1 de desembre de 1307. Davant la resistència dels frares, les tropes reials van posar setge a les fortaleses que resistien. Miravet va ser pres entre el 6 i el 7 de desembre de 1308 (Sans 2008). Acte seguit, la monarquia es va convertir en l'administradora dels béns de l'orde, entre els anys 1307 i

1317, però en va assignar la gestió a diversos concessionaris. Les comandes de la Ribera d'Ebre foren adjudicades, el 1308, a Mascarós Garidell, ciutadà de Tortosa, i després, a Guillem Çallimona. Les darreres disposicions sobre els béns del Temple, ja extingit, ordenaven la seva transferència a l'orde de Sant Joan de l'Hospital de Jerusalem, que va prendre possessió de Miravet i de les altres comandes de la Ribera d'Ebre l'any 1317, i en va tenir la jurisdicció fins a la dissolució del règim senyorial, entrat el segle XIX (Serrano 2000).

Amb la conquesta cristiana, la població sarraïna existent en el terme del castell de Miravet es concentrà als nuclis de Miravet i Benissanet, on es van constituir jurídicament en aljames, i van continuar amb l'explotació de les terres de conreu. Aquesta situació es va reproduir en la resta de llocs on van romandre, sovint, en comunitats duals de sarraïns i cristians (Virgili 2019). En el terme del castell de Miravet, segons el fogatge de 1497, a Benissanet hi consten 47 focs, tots *moros*, i a Miravet, 87 focs *moros*, 2 de cristians laics i 1 d'eclesiàstic; a Rasquera i Ginestar s'hi comptaven 14 i 42 focs, respectivament, tots cristians (Iglésies 1991: 334-338). A inicis del segle XVI foren obligats a batejar-se (*moriscos*; cristians nous) i es van mantenir en llurs pobles fins a la seva expulsió, l'any 1611. Les famílies de les 169 cases morisques de Miravet i Benissanet foren deportades en la seva totalitat (Serrano 2000: 347-356).

Així doncs, el districte del castell de Miravet va ser dividit en termes més petits pels quals, la senyoria templeria va atorgar sengles cartes de població per atreure colons exclusivament cristians. Així es van formar els assentaments de Gandesa, el Pinell, Corbera, Batea, Rasquera i Massaluca, constituïts a partir de sengles cartes de poblament (Font Rius 1969 i 1983; Ortega 1986-1987; 1991; Jassans 1989). Miravet i Benissanet, en concentrar la totalitat de la població sarraïna, no van rebre carta de poblament.

L'aprofitament dels espais riberencs

L'Ebre és el principal vertebrador físic del territori objecte d'estudi, tota vegada que els espais de conreu documentats s'han format a partir de les seves dinàmiques al llarg de la història. Amb anterioritat a la capacitat tècnica antròpica per regular el seu cabal, amb pantans, preses i canalitzacions —i això no comença a ser una realitat fins a les darreries del segle XIX— l'Ebre era un riu indomable capaç de generar illes fluvials i espais de ribera amb la mateixa facilitat que els feia desaparèixer. Sabedors d'aquesta realitat, les diverses societats pretèrites eren ben conscients dels riscos associats a un riu que podia fer crescudes i canvis de llera importants. Així, els assentaments humans se situaven per sobre de les cotes susceptibles de ser inundades. En les comarques ebrenques encara avui corre la dita: "Vora el riu no t'hi facis lo niu."

Així, entre el paisatge agrari que van ocupar i treballar les diverses generacions d'andalusins durant quatre segles i mig, i que a mitjan segle XII trobaren i gestionaren els conqueridors cristians, hi havia terrenys adjacents a l'Ebre, anomenats de dues maneres: sots o mitjanes i illes o algezires. Amb el nom de *sots* o *mitjanes* els documents designaven llenques allargades de terra disposades en paral·lel a la llera.¹ El terme *algezira* (de l'àrab *al-jazira*, illa), i també *insula* (del llatí), d'idèntic significat, es referia a espais envoltats per braços de riu i aiguamolls, on el corrent hi figurava a tocar en un o més dels seus límits. Les *algezires* figuren gairebé sempre en zones tancades per pronunciats meandres

al llarg del curs de l'Ebre; per la seva proximitat al corrent estaven directament exposades a les avingudes i inundacions i eren, per tant, inestables. Tot sovint, en modificaven la seva morfologia, ja perquè s'hi dipositaven sediments, se n'arrencaven o eren dividides per la formació d'un nou braç de riu.

En referir-se a aquestes illes, els documents esmenten un altre terme, encara que no sempre: l'*alfalig*, expressat de diverses maneres (*albalig*, *albalegium*, *alalix*). És una paraula d'origen àrab (*al-haliġ*), que significa golf, i designava un rabeig del corrent, un lloc d'aigües tranquil·les en relació amb aquests braços de riu a què hem fet referència, i que gairebé rodejaven les illes (Bramon 2012: 17). L'*alfalig* podria constituir, en determinats moments amb molt cabal del riu, un braçal que podria separar l'illa de la terra ferma, o bé una llera seca en moments de fort estiatge. Aquests braçals fins i tot podien estar canalitzats amb la finalitat d'estabilitzar al màxim possible els espais de conreu. En diverses localitats catalanes de la vall de l'Ebre reben el nom de *galarxos* o *galatxos* (DCVB 6: 127). Així, els rabejos de l'aigua es podien formar tant a l'inici com al final del meandre, on el braç fluvial començava i acabava (fig. 2).

Tot fa pensar que en època andalusina aquests espais riberencs, tant els sots com les illes, eren aprofitats sobretot com a àrees de recursos naturals forestals, caça, recol·lecció i pastura, i d'accés lliure als habitants de la zona, però també podien ser en part conreats, ja que es mencionen arbres i altres cultius des de dates properes a la conquesta cristiana. Tanmateix, fou a partir del domini feudal que les noves senyories van posar en marxa programes de colonització intensiva mitjançant la concessió d'establiments emfitèutics. La documentació que en resulta dóna a entendre que eren espais de terreny prou extensos com perquè hi hagués diverses parcel·les de conreu.

Figura 2. El parcel·lari actual de Miravet i el galatxo des del castell.

Aquesta configuració de l'espai de ribera amb tots els components descrits (meandre pronunciat, illa fluvial, *alfalig* o galatxo) i la seva inestabilitat es troben a Miravet i també a Xerta (Kirchner; Virgili 2018: 29-33). Així ho recullen els documents més antics: el 8 de març de 1268, Berenguer d'Entença i la seva muller Galbors, senyors de la baronia d'Entença, van vendre en alou a la comanda templera de Miravet la *insula* anomenada *Algezira*, en terme de Tivissa i Miravet, amb els arbres, la caça, la pesca i tots els drets, per 500 morabatins alfonsins d'or al pes.² El terme *Algezira* devia designar l'indret des de molt antic, i ja s'havia consolidat com a topònim. La transferència es feia amb el consentiment dels pagesos de Tivissa que hi treballaven parcel·les, i es determinava que aquests no poguessin moure plets sobre els homes de l'orde que hi fossin establerts com a pagesos. El document inclou una sèrie de condicionants que demostren de manera fefaent la inestabilitat d'aquests espais pels efectes de les riuades, segons s'acaba de descriure. El text al·ludeix a les eventuals inundacions de l'Ebre, que podien modificar el llit del riu, inundar l'illa, destruir-la del tot o en part, provocar la pèrdua de terreny (*detrimentum*), i després tornar-la al seu estat inicial, del tot o en part. També es fa referència a la possibilitat que s'acumulin sediments en tota la superfície o una part, que sigui dividida en dos o més sectors per efecte del riu, i també preveu el canvi de llit del riu a fi i efecte que l'antiga llera sigui ocupada pels templers en compensació del nou curs de les aigües. Totes aquestes condicions s'enumeren per no perjudicar els interessos de la part compradora en cas d'avingudes prou importants com per modificar els espais de conreu riberencs.

Un altre document, datat el 18 de juliol de 1318, referit a un establiment sobre un *domenge* o parellada³ situada davant mateix de Miravet, a tocar de la riba fluvial, fa referència al sediment que el riu pugui afegir aquesta peça, tot fent constar que la totalitat dels drets seran per a la senyoria i no per a l'emfiteuta.⁴ El detall amb què s'expliquen totes les possibilitats que poden afectar l'espai demostra que aquests fenòmens eren habituals en l'Ebre i ben coneguts pels contemporanis, així com l'abast de les conseqüències. Justament, per pal·liar els efectes de les inundacions, l'any 1416, les dignitats hospitaleres van ordenar construir una "peixera" a l'Ebre, per tal d'evitar l'entrada d'aigua en una peça de terra del terme de Miravet, anomenada *Illa*, que els frares van establir a l'aljama del lloc a condició d'arrabassar-la, rompre-la i posar-la en conreu, ja que romania plena de malesa, inculta i infructífera; es tractava d'una llenca a tocar del riu, tal com refereix un dels seus límits.⁵ La peixera era un mur de contenció vestit a la vora d'un riu per desviar-ne el corrent o evitar les inundacions (DCVB: 8: 386). El mur consistia en una sèrie de pals clavats al terra que servien de suport a taulons col·locats en horitzontal amb la finalitat de controlar el corrent fluvial i evitar l'entrada d'aigua als conreus de les àrees que es volien protegir.

Així mateix, la documentació posterior deixa constància que les variacions morfològiques del llit del riu i la ribera fluvial van ser un fenomen habitual i recurrent al llarg dels segles. En el capbreu de 1606,⁶ es fa constar que en cas que el riu "de tot en tot se'n portarà alguna heretat que no reste res de aquella e après torna dit riu a deixar terra en lo lloch on estava la tal heretat, la dita terra deixada es en tot y per tot de dit senyor castellà", i encara, sobre les illes "que's fan y naixen, que's faran y naixeran en lo dit riu Ebro dins lo dit terme són totes y se esguarden a dit senyor [...] y a llibera disposició de aquell, sense que cap terratinent veí hi pugui reclamar dret algun".

La documentació relativa a Miravet fa referència a l'explotació dels camps, però també a programes de colonització de terres ermes en aquestes illes fluvials, així com en els sots o mitjanes.

Els espais de cultiu de Benissanet

El meandre de Benissanet ocupa actualment una extensió de 320 ha de plana fluvial, ara dedicades al cultiu majoritari d'arbres fruiters, però combinades amb unes quantes parcel·les d'horta. Aquesta àrea es troba compresa entre els barrancs del Riu Sec i lo Lligallo, que alhora són els límits del terme municipal, de manera que s'aprofita tot l'espai existent entre la ribera i el riu Ebre.

El primer document que fa referència a Benissanet data de 1279, quan fra Pere de Tous, comanador templer de Miravet permutava un tros de terra, en el secà, situat a *Amportell*, juntament amb 20 sous, per un tros de terra de Saïd Alberdil, sarraí de Benissanet, situada a l'*Algiçira de Almauri*, al terme de Benissanet. Aquest document indica ja dues de les zones que estaven en cultiu al segle XIII.

El topònim *Amportell*, actualment Emportells, ha perviscut fins als nostres dies designant una partida de terra situada entre l'actual carretera de Móra (T-324) i el conegut com camí de les Sénies (antic camí de Benissanet a Móra). Actualment, és una partida dedicada al cultiu d'arbres fruiters, però a mitjan segle XX, era horta. Precisament, al llarg d'aquest camí hi ha nombroses sínies. El parcel·lari està format per camps quadrangulars, de formes poc regulars en la zona més propera al poble, limitat pel camí vell de Móra (o de les Sénies), i es distingeix morfològicament del que hi ha al sud-est del camí, format per parcel·les allargades de colonització recent. Tot i que no podem determinar amb precisió la localització de l'Algezira Almauri, podria haver estat situada a la zona de les Mitjanes, topònim que, com ja s'ha indicat, designa les àrees inestables de la ribera fluvial. Segons les afrontacions, els Emportells i l'Algezira Almauri eren limítrofs, i la parcel·la documentada devia trobar-se al centre de l'illa, ja que no tocava el riu.

La tercera zona que hauria estat cultivada durant el segle XIII és la partida anomenada Carmenes. Tot i estar documentada per primera vegada al segle XVII, consta que aquesta partida havia sigut l'antiga horta del terme i que els tinents tenien les terres des de molt antic. Se situava a banda

“ENTRE EL PAISATGE
AGRARI QUE VAN
OCUPAR I TREBALLAR
LES DIVERSES
GENERACIONS
D'ANDALUSINS
DURANT QUATRE
SEGLES I MIG, I
QUE A MITJAN
SEGLE XII TROBAREN
I GESTIONAREN ELS
CONQUERIDORS
CRISTIANS, HI HAVIA
TERRENYS ADJACENTS
A L'EBRE, ANOMENATS
DE DUES MANERES:
SOTS O MITJANES I
ILLES O ALGEZIRAS.”

i banda de l'antic camí de Miravet i encara s'hi conserva una alineació de sínies. En una fotografia aèria del 1946 s'hi observa un parcel·lari diferenciat de la resta del seu voltant.

Durant el segle XVI es documenten dos espais nous en conreu. En primer lloc, els *Exaveos*, ara Eixameus, una partida situada al sud-est de Benissanet, que limita amb l'Ebre i figura al sud dels Emportells. Els Eixameus constitueixen un parcel·lari format per peces allargades i perpendiculars al riu, característiques de les darreres fases de colonització agrària de les ribes fluvials. També es documenta el topònim del *Riber*, que no es manté actualment, però que es pot situar, a partir de les afrontacions, com una zona de conreu immediatament al sud del poble, entre els Eixameus i les Carmenes.

Durant el segle XVII, dos capbreus corresponents als anys 1605-1606 i 1655-1659 dibuixen amb detall el parcel·lari del moment. El primer, documenta les partides d'Eixameus, Vilanova, la Riba, el Riberet, la Mitjana o Illa i les Carmenes. En la confessió dels béns dels homes de Benissanet, com a col·lectiu, es diu que presenten un document sobre una peça de terra campa anomenada Mitjana i Illa envoltada de dos braços de riu i situada entre Benissanet i Ginestar. Actualment, la partida de les Mitjanes ocupa l'espai on s'ha situat l'Algezira Almauri. Pel que sembla, a l'inici del XVII, aquestes Mitjanes també poden ser qualificades d'illa i el text fa referència als braços d'aigua que l'envoltaven.

En el mateix capbreu també figuren els límits de la partida dels Eixameus, assenyalats amb mollons, els quals indiquen que la ribera fluvial estava més a prop del poble que actualment, uns 500 metres, i que la riba fluvial s'hauria desplaçat uns 171 m. La fitació dels Eixameus permet situar també el *Riber* i la *Riba*, topònims que semblen referir-se a la riba fluvial, i la Vilanova, a l'est dels Eixameus.⁷

La descripció aportada pel capbreu de 1655-1659 inclou 45 declaracions de parcel·les, eres, sequers, sínies i farraginals. Estaven distribuïts en diverses agrupacions de parcel·les que se situaven al llarg de quatre camins: els de Móra, la Mitjana, els Forns i la Bassa, que també rep el nom de camí de Miravet.

Al llarg del camí de Móra (actualment anomenat camí de les Sénies) trobem la zona anomenada *Fardacal*, on hi ha sequers, farraginals i eres. Just per sota del poble es trobaven el *Camp de l'Església* i el *Camp de la Vila*. El primer afrontava amb eres, corrals i farraginals, que al seu torn afrontaven amb el camí de la Mitjana i el de Móra, i el segon es conserva just al sud de la vila.

Les heretats declarades al llarg del *camí dels Forns* (avui camí de Forns, que s'inicia en el carrer del Calvari), comencen a la vora de la confluència d'aquest camí amb el camí de Móra, atès que afronten simultàniament amb els dos camins. Predominen els sequers, els farraginals, els corrals i dues eres, però també hi havia una heretat, amb un pou amb sínia. Les mencions del camí dels Forns que no afronten amb el de Móra, ho fan sota el topònim de la partida de les Eres.

Finalment, al llarg del camí de la Bassa (o de Miravet en una ocasió), caldria situar una sèrie d'heretats amb sínies i cases, probablement coincidents amb l'àrea de les Carmenes (fig. 3).

En el capbreu de 1655-1659, a més de les confessions dels diversos béns, es fa referència genèrica als pagaments d'un quart, un sisè i un vuitè en partides que prenen aquests

noms. La *partida del Quart* era la part de les mitjanes propera al poble, la partida *Sisè* estava constituïda per les terres situades entre els termes de Móra i Miravet, excloent la partida del Quart, i el *Vuitè* era la resta del terme no inclòs en cap d'aquestes dues àrees ni objecte, probablement, d'establiment.

Després de veure l'evolució del paisatge, es pot apuntar que l'espai de conreu en època andalusina és difícil de delimitar, però en tot cas sembla que era similar o una mica menys extens del que es pot documentar en el segle XVI. Probablement, ocupava la franja de terreny al llarg del camí de Móra situada per sobre d'una illa fluvial i de la mateixa llera del riu, tot coincidint amb els Emportells (40 ha). Aquesta extensió, però, és un càlcul fet a partir de l'anàlisi de la morfologia del parcel·lari actual i, per tant, una estimació de l'extensió màxima assolida. És possible que l'horta de les Carmenes fos també una zona original andalusina.

Figura 3. Evolució històrica del parcel·lari de Benissanet (segles XIII-XVII). Topònims documentats durant el segle XIII (Algezira Almauri, los Emportells); segle XVI (els Eixameus, el Ribet); segle XVII (Carmenes, Camí dels Forns, Fardacal, el Camp de l'Església, el Camp de la Vila, la Vilanova).

Els espais de cultiu de Miravet

Els espais de cultiu del terme de Miravet eren: el meandre, que es troba davant mateix de l'actual poble, així com Blores, Seco, Xesa i los Biens, a l'esquerra de l'Ebre. Aquests espais constituïen parcel·lars homogenis, adjacents als llocs de residència i disposats al llarg de les vies de comunicació, però discontinus, ja que entre ells hi havia intersticis erms, d'aiguamoll fluvial o braços de riu. Se situaven en zones de cota lleugerament més elevada, fora de l'abast de les crescudes del riu, bé que podien estar afectats per les inundacions, i també vora la desembocadura de torrents.

Entre els espais agraris més propers a l'assentament de Miravet s'esmenten una sèrie de topònims: l'Alcúdia, el Ballester, la Parellada, el Riber o la Ribera, l'Algezira, etc., situats entre el nucli i el galatxo. Aquestes àrees de conreu es trobaven a banda i banda dels accessos al nucli habitat (com el camí de Móra) i estaven equipats amb pous de sínia. L'arqueologia ha desvetllat que alguna d'aquestes sínies estava ja operativa en època islàmica. Amb el decurs dels anys, els nous senyors cristians van impulsar programes de colonització en les terres més baixes properes a la riba fluvial.

EL MEANDRE DE MIRAVET

Actualment, aquest espai de cultiu ocupa una extensió de 115 ha de plana fluvial dedicades al conreu d'arbres fruiters i, en menor mesura, de vinya. Les primeres mencions documentals daten de l'any 1312, quan Mascarós Garidell, el primer administrador dels béns del Temple per a la monarquia, com hem dit, feia nous establiments agraris o renovava els fets per l'orde. A principis del segle XIV, l'àrea conreada estava formada per una franja de terres que llavors vorejava la llera del riu, molt més ampla que ara i amb diversos braços fluvials. Un d'aquests braços s'ha fossilitzat en el galatxo, un canal avui gairebé desaparegut i que delimitava per la banda del riu aquest parcel·lari. Aquest espai devia correspondre al que ja es cultivava abans de la conquesta, atès que en aquest sector s'alineen una sèrie de sínies que es poden datar en època andalusina, com indica la troballa de catúfols islàmics en un dels pous. La seva forma, amb vora recta, dos estrenyiments i base punxeguda, sense forat, es pot datar entre el segle XI i mitjan segle XII (Kirchner-Virgili-Pica-Rovira, en premsa) (fig. 4 i 5). Les sínies i parcel·les associades estaven distribuïdes al llarg del camí de Móra i en la franja de terreny, llavors més estable, que quedava fora de la llera fluvial i que, segons sembla, tenia una extensió màxima de 16,5 ha. Entre la primera sínia documentada i conservada i el pas estret entre el riu i el puig del castell hi podria haver hagut, també, una certa extensió de terreny cultivable, difícil de delimitar pel fet d'haver estat ocupat per la trama urbana a partir del segle XVII.

El nucli de residència andalusí es trobava en el vessant sud del puig del castell. En aquell costat no hi ha una àrea de plana fluvial conreable fins a l'espai de les Blores, que es descriu a continuació. Al nord del puig, doncs, els habitants de l'alqueria de Miravet devien cultivar aquesta àrea de sínies al llarg del camí de Móra.

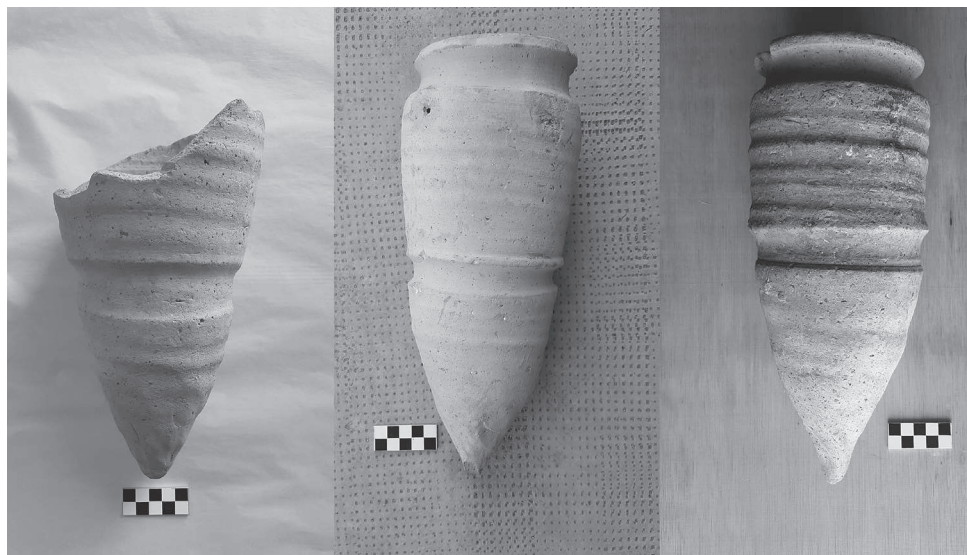

Figura 4. Fotografies dels catúfols de Montserrat Pedrola, Josep Papasseit i Jacob Marsal, respectivament.

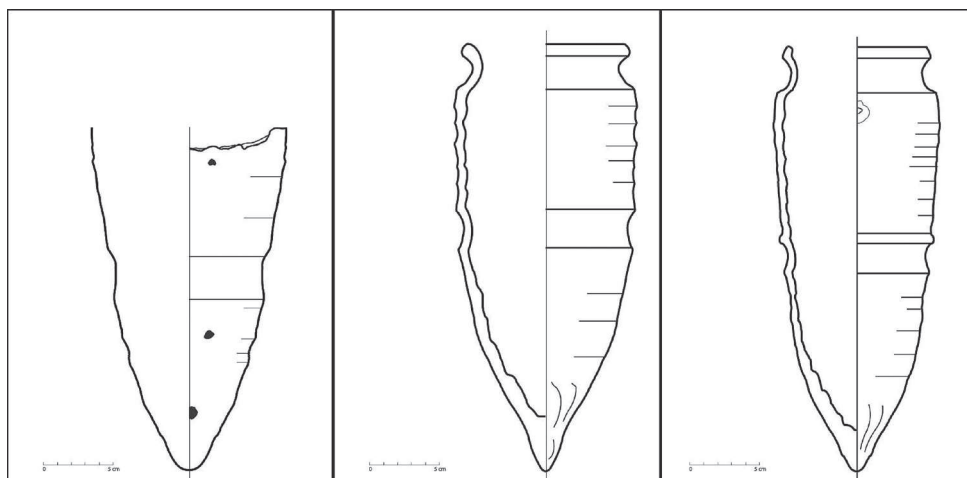

Figura 5. Dibuixos dels catúfols de Montserrat Pedrola, Josep Papasseit i Jacob Marsal, respectivament.

Entre el moment de la conquesta i els documents de principis del segle XIV no hi ha constància d'una ampliació de l'espai cultivable. Sí que es van produir, però, canvis en la seva gestió. Una part va quedar establerta als sarraïns de Miravet: la Parellada i part de les sínies, inclosa la de l'Alcúdia, la tenia l'*alamí*; la "sénia del Senyor" (fig. 6), el trull d'olives i un oliverar a l'Alcúdia eren de gestió directa de la comanda; la "sénia del Castellà" deu el seu nom al fet d'haver estat establerta al castellà de la fortalesa. Una part de l'espai de cultiu andalusí, doncs, ja va deixar d'estar cultivat pels sarraïns de l'aljama (fig. 6 i 7).

A principis del segle XV, es documenten les mateixes àrees de conreu i sínies, al llarg del camí de Móra, però l'orde de l'Hospital va fer un nou establiment per tal d'impulsar l'artiga d'una illa fluvial. Es tracta de l'espai immediatament adjacent al de les sínies, que va haver de ser protegit amb una peixera amb la finalitat d'evitar, en la mesura del possible, l'impacte de l'augment del cabal del riu.

Al segle XVII es tornen a documentar els mateixos espais. En el que es va començar a artigar en el segle XV ja hi consta una sínia i la llera del riu sembla que s'havia estabilitzat més al sud. Tanmateix, el meandre encara no estava format tal com el coneixem avui dia. En aquest moment es comença a rompre una nova àrea, entre les sínies i el barranc del Lligallo, al límit amb Benissanet (fig. 8).

Figura 6. Fotografia de l'estat actual de la sénia del Senyor.

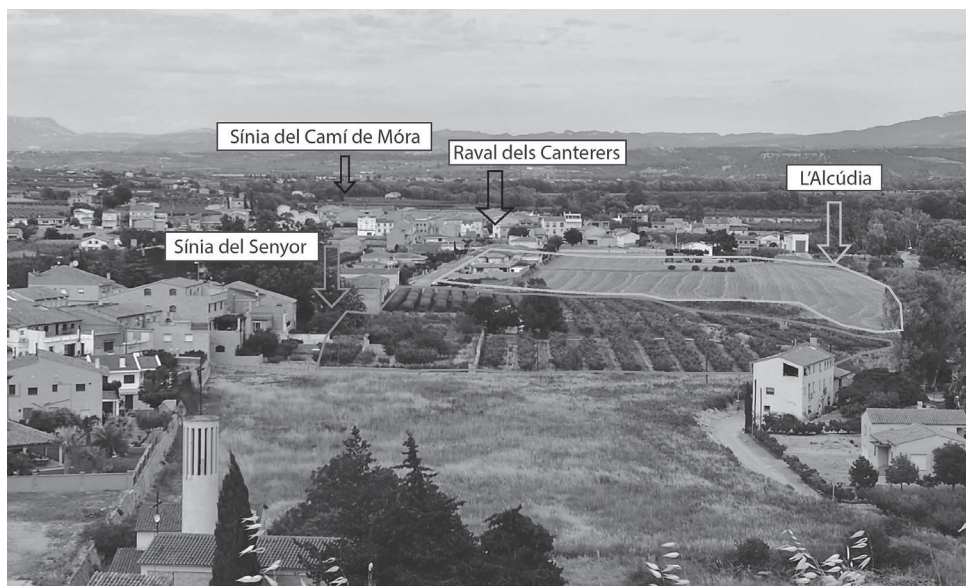

Figura 7. L'estat actual d'algunes partides documentades.

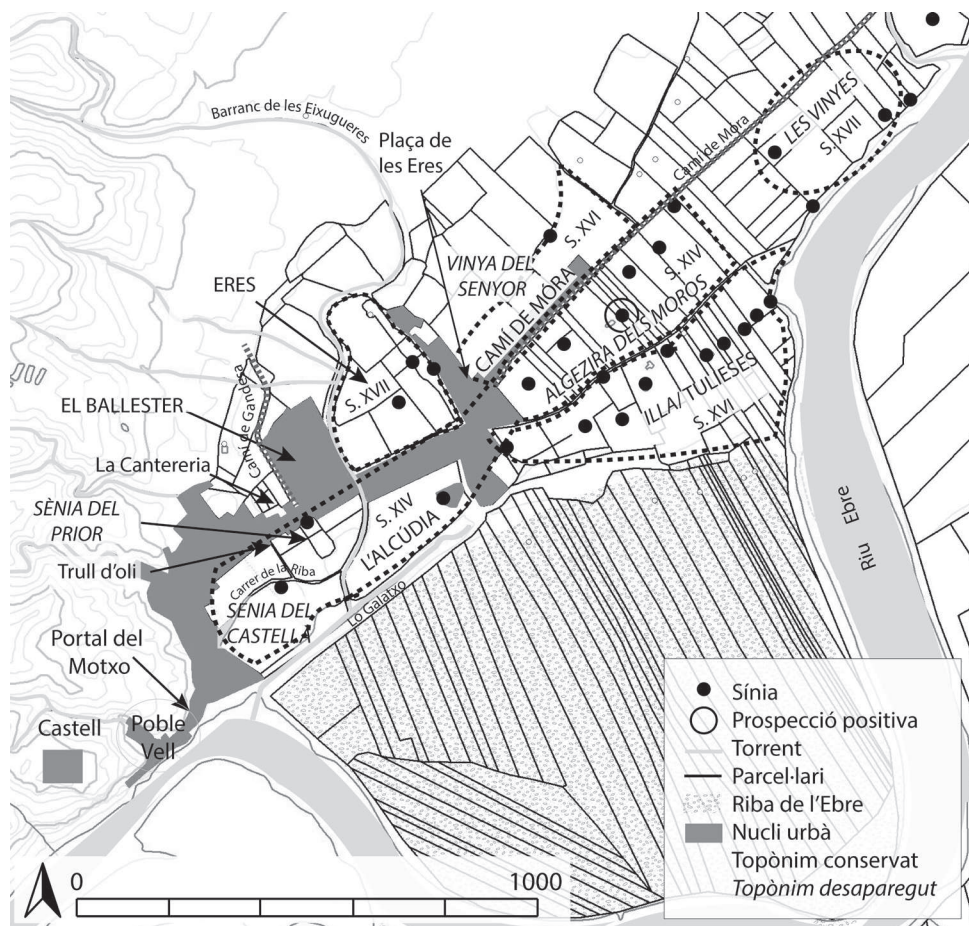

Figura 8. Evolució històrica del parcel·lari de Miravet (segles XIII-XVII). Topònims documentats durant el segle XIII (Algezira dels Moros), segle XIV (l'Alcúdia, Camí de Móra), segle XV (el Ballester), segle XVI (Vinya del Senyor) i segle XVII (sénia del Senyor, sénia del Castellà, Eres, Tuliezes, les Vinyes).

BLORES

L'actual partida de Blore (a la documentació *Ab Lora*) està situada a la riba dreta de l'Ebre, a escassos 800 m al sud de l'actual poble de Miravet. Del nucli en surt el camí que hi condueix, tot resseguint la riba fluvial. L'espai agrari s'ha format entre els barrancs de Soler, al nord, i el de Platilles, al sud, a banda i banda de la desembocadura del torrent del Negrer, a partir de l'aportació de sediments d'aquests barrancs i de les crescudes de l'Ebre (fig. 9). Actualment, la partida ocupa una àrea aproximada de 12,5 ha dedicada al conreu d'arbres fruiters i hi ha dos masos. Les primeres mencions documentals del topònim Blore es troben en el capbreu de 1416, quan es mencionen un oliverar i una sínia. Posteriorment, el 1495, s'hi documenten dues sínies i habitatges.

S'ha realitzat una prospecció arqueològica del vessant terrassat del sud-est del puig de la Covalta, al nord del parcel·lari de Blore i per sobre del camí que hi porta, on s'ha trobat abundant ceràmica. S'han identificat diversos fragments informes i un pivot d'àmfora que indiquen una ocupació romana, i diversos fragments de ceràmica andalusina: de gerra, safà, gerreta, redoma, catúfol, llàntia, alfàbia, gibrell i tapadora. Una base de safà amb vidriat melat i decoració a l'òxid de manganès pot tenir una cronologia dels segles X i XI, mentre que els vidriats verds ens situen en el segle XII.

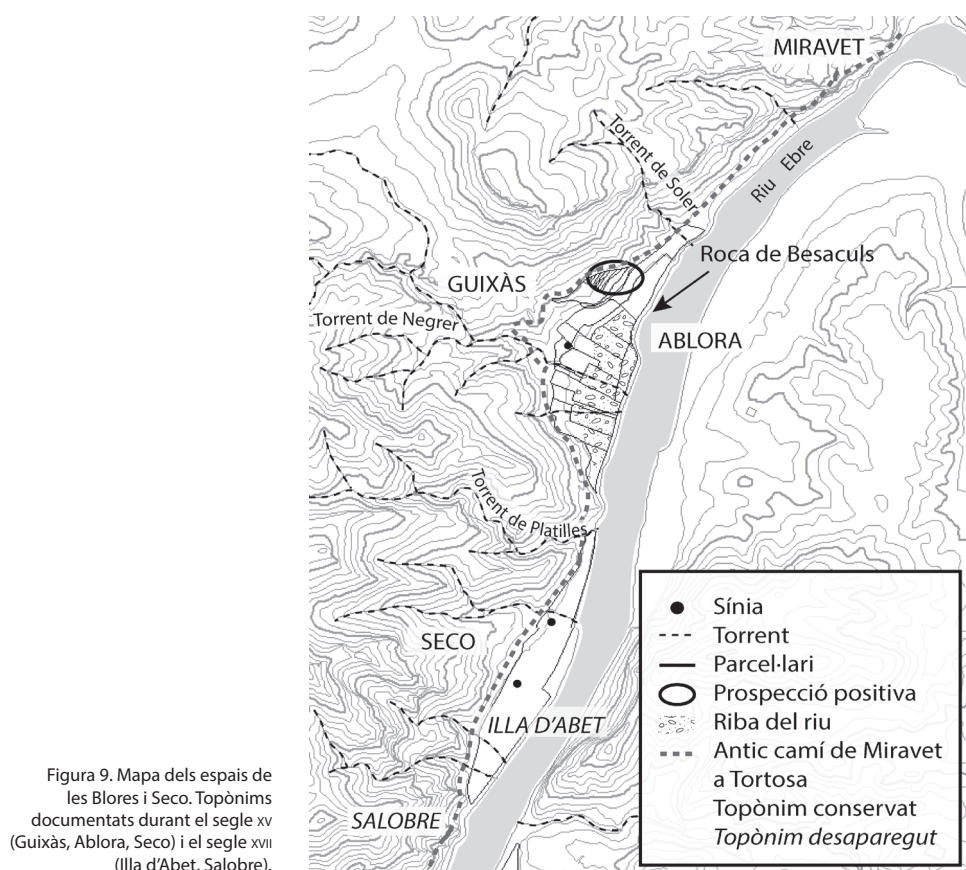

Figura 9. Mapa dels espais de les Blore i Seco. Topònims documentats durant el segle XV (Guixàs, Ablora, Seco) i el segle XVII (Illa d'Abet, Salobre).

Per tant, l'espai de cultiu de les Blores és d'origen andalusí, amb una zona de residència associada, testimoniada per les troballes de ceràmica, que al 1495 encara estava habitada. Al segle XIV, sembla que el cultiu predominant era el cereal, atès que els censos es pagaven a l'era o amb garbes. Tanmateix, a partir del segle XV, es documenten principalment oliverars. Un d'aquests estava situat a peu de muntanya i, potser, fora de la plana fluvial. L'indret, tanmateix, continuava en cultiu i, l'any 1416, s'hi menciona una sínia que, com les altres existents en la resta d'espais identificats, podria ser d'origen andalusí. L'àrea de conreu andalusí, doncs, tenia una hectàrea, com a màxim, i corresponia a la superfície compresa entre la cota de la sínia del mas de Sorral i la cota de 20 m, aproximadament. Entre ambdues hi ha una sèrie de terrasses que queden clarament per sobre de la resta de la plana fluvial (18-19 msnm). Els oliverars sembla que es trobaven per sobre d'aquest parcel·lari vinculat a la sínia, però són més difícils de delimitar amb precisió, a partir de les dades disponibles.

SECO, XESA I LOS BIENS

Les actuals partides de Seco i Xesa es troben al sud de la de Blores. Seco ocupa unes 96 ha de plana fluvial i té una forma allargada. Les primeres mencions documentals que tenim d'aquests dos emplaçaments corresponen al capbreu de 1416, sempre com a oliverars. A Seco un d'aquests oliverars pertanyia a la Mensa de l'Hospital.

Xesa està formada per vuit grans terrasses de conreu amb una extensió aproximada de 35 ha. El 1416 també s'hi documenten oliveres. Una particularitat a destacar és que les oliveres dels sarraïns i les del Temple estaven barrejades, però es distingien les unes de les altres mitjançant marques. Les dels sarraïns tenien incís el nom al tronc, i les de l'Hospital, una creu. Tanmateix, a partir de 1605, l'oliverar de Xesa consta en possessió dels hospitalers i no resta cap senyal de l'anterior identificació sarraïna. A més, es documenta un trull d'oli que no ha pogut ser localitzat. La partida de los Bienes designa la part del terme de Miravet situada a l'esquerra de l'Ebre, i separa el terme de Rasquera de l'Ebre. Los Bienes és una llenca de terra allargassada arran de riu constituïda per parcel·les de plana fluvial, amb una morfologia característica de les colonitzacions agràries més recents. A mitjan segle XIII es documenta l'oliverar de Bien i, posteriorment, al segle XV, continua constant com a oliverar, i també s'hi esmenten peces de terra campa (fig. 10).

"A PRINCIPIIS DEL
SEGLE XIV, L'ÀREA
CONREADA ESTAVA
FORMADA PER UNA
FRANJA DE TERRES
QUE LLAVORS
VOREJAVA LA LLERA
DEL RIU, MOLT MÉS
AMPLA QUE ARA
I AMB DIVERSOS
BRAÇOS FLUVIALS.
UN D'AQUESTS
BRAÇOS S'HA
FOSSILITZAT EN
EL GALATXO, UN
CANAL AVUI GAIREBÉ
DESAPAREGUT I QUE
DELIMITAVA PER
LA BANDA DEL RIU
AQUEST PARCEL·LARI."

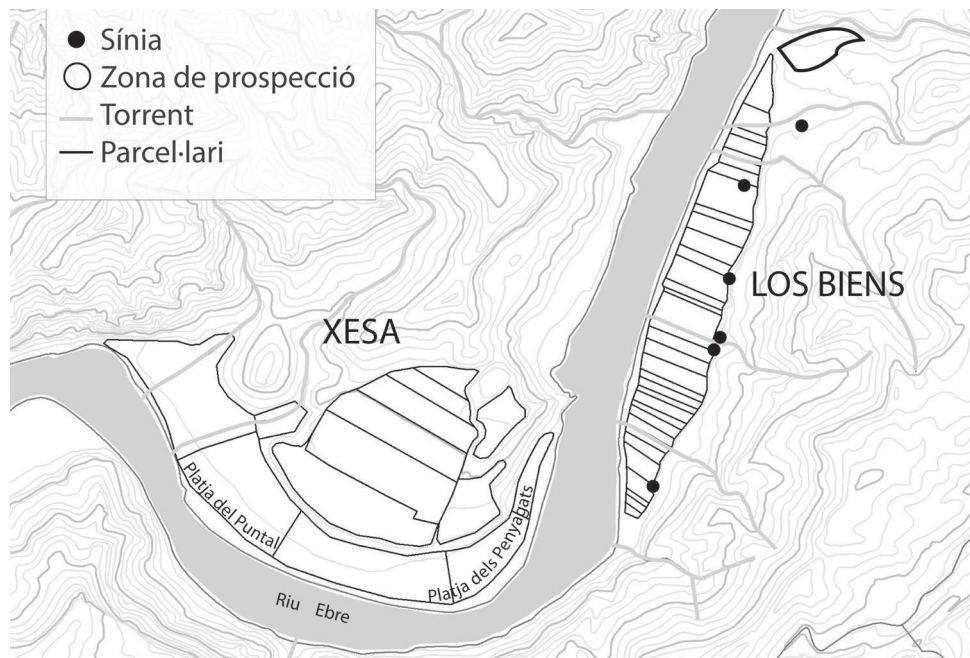

Figura 10. Mapa dels espais de los Biens i Xesa.

Els espais de cultiu de Ginestar i Sant Vicenç

El terme de Ginestar està situat a la riba esquerra de l'Ebre. Orogràficament està dividit entre una àrea de plana fluvial i els darrers contraforts de la serra de la Creu. La primera ocupa part d'un meandre de l'Ebre a l'oest de la carretera C-12, entre aquesta i el riu; està dedicada al cultiu d'arbres fruiters i vinyes, i hi ha nombrosos pous de sínia. La superfície del meandre és de 315 ha, de les quals, 90 pertanyen al terme de Miravet, i corresponen a les partides dels Quarts i l'Illa de Putxó.

Algun autor al·ludeix a una carta pobla de Ginestar l'any 1206 (Bladé Desumvila 1966: 32; Anguera-Casadó 2009), però aquest document no ha estat localitzat, ni hi ha cap indici d'haver existit mai (Castellvell 2012: 208). El primer esment de la vila de Ginestar correspon a l'any 1278, en relació amb la venda d'unes cases, i totes les mencions als seus habitants revelen una població exclusivament cristiana. Diversos documents referits a Ginestar fan constar la seva pertinença al terme de Miravet. L'any 1312, el rei Jaume II el Just feia una concessió a tots els homes de Ginestar, del terme de Miravet, d'un sot que era davant mateix del lloc.

La primera referència documental de l'horta de Ginestar data de l'any 1303 i sembla que estava situada a l'actual partida de les Hortes. Aquest espai ocupa una franja de terra de 2,3 ha i està més elevat que les terres de la resta del meandre, i amb menys risc de quedar afectat per les crescudes. Actualment està pràcticament tot urbanitzat, però encara es conserven unes quantes sínies, cosa que l'identifica com una àrea de regadiu.

Els documents també esmenten els topònims de *Tàpies*, actualment partida de les Tàpies, on s'hi conreava vinya, i peces de terra a la *Sort de la Cova d'en Altadill* i a l'*Arenal*, que no hem pogut localitzar. Aquest darrer, però, devia designar una llenca de sediment arenós propera a la ribera.

Al segle XIV, es documenten terres i possessions situades en el *Sot* o *Parellada* que correspon a l'actual partida de los Sotets. Aquesta es trobava davant del lloc de Ginestar, dins el terme de Miravet. Els templers havien cultivat directament aquestes terres fins a la dissolució de l'orde, moment en què foren lliurades als homes de Ginestar.

En el capbreu de 1416, es documenten els llocs d'Aubasta i la Ribera. El primer encara existeix com a topònim, situat a l'extrem occidental del meandre actual de Ginestar, i hi passava el camí antic cap a Miravet. La Ribera es pot situar, segons es desprèn de documents posteriors, entre l'Aubasta i los Sotets. Uns quants anys més tard, en el capbreu de 1495, hi ha una sort de terra a la *partida dels Olivars*, que podria correspondre a l'actual partida dels Olivars, una heretat a *Coma Pregona*, que no hem sabut localitzar, i un tros de terra a la partida dels *Comellars*, avui anomenada Comelles.

Durant el segle XVI es continuen documentant espais de cultiu nous: l'*Illa de Fons* i el *Gramenal*. El primer sembla que descriu una illa a la llera del riu, de contorn inestable; mentre que el segon es conserva amb el nom de Granevals. També es documenta una glera, terme que es pot definir com un "tros de llit de riu o torrent sec ple de pedregam",⁸ amb encàrrec de posar en conreu. El nom s'ha fossilitzat en l'actual partida de les Gleres, que en el segle XVI encara era una illa fluvial.

En un capbreu d'inicis del segle XVII es mencionen les partides de la Ribera, l'Era, Daimús, la Costa, els Arenals, Olms, Coma Pregona, Rula i la Mercera. Les dues darreres encara sense identificar. L'Era de Ginestar havia de situar-se a tocar del camí de los Sotets, que sembla que feia de límit de la Ribera, probablement en la part més propera al poble. La partida *Adaymos* (Daimús) i la de la Costa es poden situar gràcies al capbreu de 1655-1659. Daimús afrontava amb les Cocolles, topònim conegut actualment i situat al nord de la Ribera, tocant també al riu, que es menciona per primera vegada en aquest capbreu. Les Cocolles devia ser una zona inundable, més enllà de la Ribera, però ja més estabilitzada. La Costa, en el capbreu de 1655-1659, queda situada al costat del camí de Tortosa i també al costat de les Cocolles. Per la banda nord-est de Ginestar, en el capbreu de 1655, es documenta la Quereta, lloc conegut avui com les Queretes (fig. 11).

La partida de Sant Vicenç està situada al sud del terme de Ginestar, a tocar de l'Ebre, que hi forma un meandre, anomenat aleshores Tamarital i actualment, Tamarigar. La documentació mostra l'existència d'un *alfalig* (o galatxo), és a dir, d'un braç de riu o canal que devia recórrer, en part o totalment, el límit interior de la plana fluvial, probablement, en origen, un paleollit inundable en moments de cabal abundant.

Sobre aquest espai es van efectuar nombrosos establiments, molts dels quals a favor de sarraïns de Miravet, durant els segles XIII i XIV. El sector més allunyat de la riba sembla

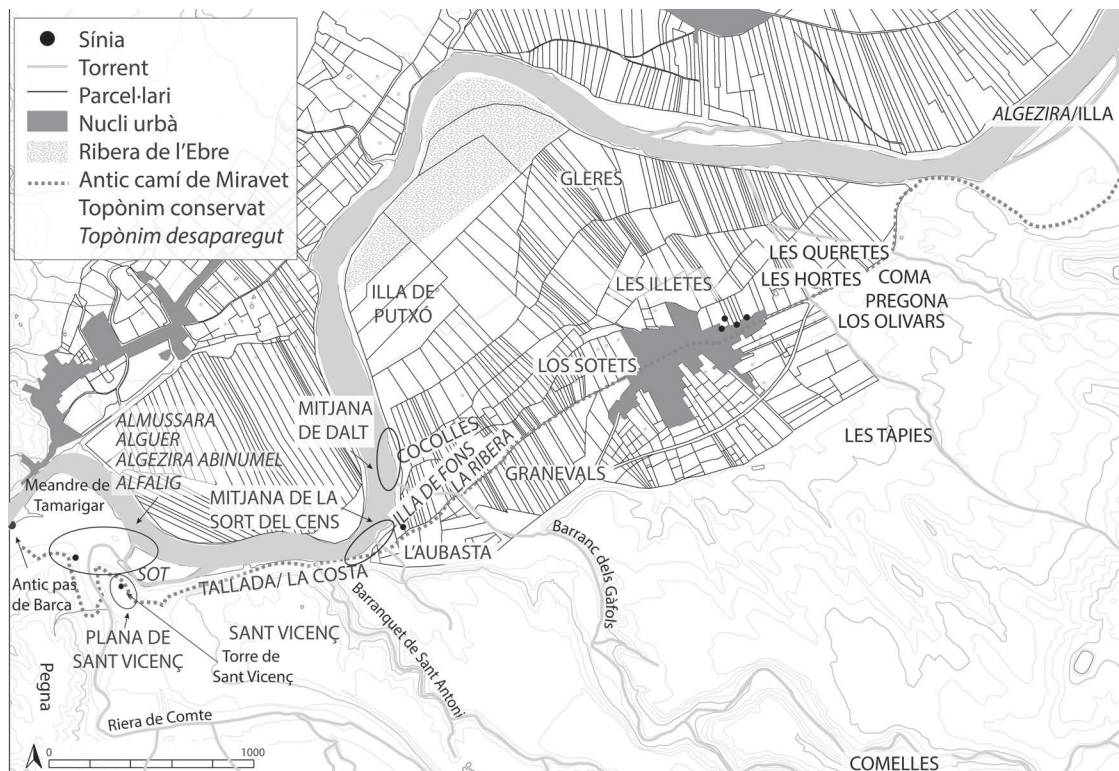

Figura 11. Evolució històrica del parcel·lari de Ginestar i Sant Vicenç (segles XIII-XVII). Topònims documentats durant el segle XIII (Almussara, Alguer, Algezira Abinúmel), segle XIV (Alfalig, Sot, los Sotets, les Tàpies, Algezira/Illa), segle XV (Sant Vicenç, la Costa, l'Aubasta, la Ribera, los Olivars), segle XVI (Illa de fons, Granevals, Comelles, Gleres, Coma Pregona) i segle XVII (Plana de Sant Vicenç, Tallada, Mitjana de la Sort del Cens, Mitjana de Dalt, Cocolles, Illa de Putxó, les Illetes, les Queretes).

una zona de conreu estable, probablement des d'època andalusina, tot i no documentar-se fins a mitjan segle XIII. Les escriptures hi situen una església i una torre, de les que no se n'ha conservat cap resta. En èpoques successives la documentació indica que es va mantenir com a zona conreada. Tot indica que el Tamarigar, format pels sediments aportats pel barranc de Comte, el qual desemboca a l'Ebre en aquest punt, era un indret erm a principis del segle XIV, que s'intentarà de posar en cultiu a partir d'aquell moment. L'increment de la superfície conreada s'ha de relacionar amb el considerable volum de la població de Ginestar, que l'any 1497 comptava amb 42 focs, com s'ha dit al principi. Els capbreus dels segles XVI i XVII hi esmenten oliverars.

Rasquera i On

De Rasquera tan sols se n'ha conservat la carta pobla de 1206 (Ortega 1991), un diploma de l'any 1302 sobre els Aiguadins,⁹ i *Les ordinacions de la vila de Rasquera de 1573* (Jassans 1984). Això impossibilita una anàlisi detallada de l'espai agrari. Tanmateix, la contrastació dels escassos documents amb el treball de camp permet intuir que la ramaderia en devia ser l'activitat principal.

L'any 1206, les dignitats templeres atorgaven carta pobla de Rasquera i On a favor de quatre individus amb la condició de portar-hi quinze pobladors. En aquest document s'hi esmenta una horta, però constava explícitament que quedava exclosa de la concessió als homes de Rasquera, perquè ja havia estat donada als de Miravet. Aquesta horta ha de correspondre a la zona de Sant Vicenç, de l'antic terme de Miravet i després de Ginestar, ben documentada i ja descrita. Justament, el límit actual del terme de Rasquera arriba just fins a la partida de Sant Vicenç. Ventura Castellvell (2005) identifica aquesta horta amb la partida de los Biens, del terme de Miravet, com hem dit. Ara bé, els documents que s'hi refereixen, des de mitjan segle XIII, parlen de camps d'oliveres en tota la contrada. Així doncs, és gairebé impossible que aquest oliverar hagués estat una horta quan s'atorga la carta pobla.

La segona menció documental sobre Rasquera és de l'any 1302, quan Berenguer de Montornès i Guillema venien al comanador de Miravet i al Temple un tros de terra plantat de vinya situat a l'Aiguadí de Rasquera. L'actual partida dels Aiguadins està situada al NE del terme, just al límit amb Ginestar, en el marge esquerre del barranc de Comte. En el mateix barranc hi neix la font de l'Aiguadí. En aquest punt del torrent s'obre una plana circular tancada per penya-segats. Aquesta mena de llocs són sovint utilitzats a l'edat mitjana com a mallades (àrees d'estada i repòs) per al bestiar, necessàriament abastides per un punt d'abeurada, una condició que complia la font. Aquest aprofitament ramader està regulat en les Ordinacions de Rasquera, que esmenten una devesa situada en aquesta zona (Bramon 2012).

La partida dels Ons, On a la carta pobla, està situada al sud-est del municipi, en la vall del mateix nom. A finals del 2016, quan es va dur a terme la prospecció, s'hi va localitzar un únic pou de sínia. Tanmateix, modernament l'espai ha estat molt modificat per adaptar-lo al cultiu d'arbres fruiters. S'hi han construït noves terrasses a partir de la destrucció de l'antic parcel·lari. Segons testimonis orals, en aquesta mateixa operació es van destruir entre quatre i cinc pous de sínia, la situació dels quals no ha pogut ser localitzada com a conseqüència de la intervenció.

La informació de les escasses referències documentals es pot complementar amb la que aporten les esmentades Ordinacions de Rasquera. Entre el seu articulat hi consten fonts, basses i abeuradors utilitzats com a serveis per al bestiar, que mostren la importància de l'activitat ramadera desplegada en el terme, probablement en connexió amb les vies pecuàries que travessaven les serres de Cardó i del Boix.

CONCLUSIONS I PERSPECTIVES DE RECERCA

La recerca realitzada en els entorns del castell de Miravet ha permès identificar els espais andalusins que estaven actius en el moment de la conquesta cristiana. La conquesta i els processos colonitzadors derivats de la construcció de la societat feudal, fins i tot on es van mantenir poblacions sarraïnes, com a Miravet i Benissanet, van imprimir canvis substancials tant en les formes de gestió d'aquests espais com en el paisatge agrari mateix, amb l'artiga i la creació de noves àrees de conreu. Els espais andalusins es van mantenir, però es van ampliar per promocionar el conreu de la vinya i el cereal, molt més proclius als interessos dels senyors feudals, que n'eren els principals impulsors.

La fotografia aèria permet detectar els límits de parcel·lars arrodonits, paral·lels a la llera, que fossilitzen antics marges fluvials. Aquesta és una constant en els espais riberencs del Baix Ebre; s'ha observat entre Benifallet i Amposta a ambdós costats del riu (Kirchner *et al.* 2014; Kirchner *et al.* 2016; Puy *et al.* 2014). La metodologia descrita més amunt, sistemàticament aplicada al llarg del recorregut del curs baix de l'Ebre, ha posat en evidència aquests patrons de manera continuada.

La major part de les parcel·les i estructures agràries documentades se situen en zones properes a la plana fluvial, tal com s'ha constatat també al Baix Ebre. Cal destacar que ni en els espais agraris de l'antic terme de Miravet ni en tot el Baix Ebre no hi ha absolutament cap indici documental ni arqueològic de l'existència d'assuts o derivacions d'aigua del riu. Els canals documentats, sobretot al sud de Tortosa, a ambdues ribes, eren séquies de drenatge, encara avui parcialment actives o fossilitzades en camins i límits parcel·lars (Kirchner-Virgili 2019). De fet, les característiques de la llera fluvial a l'edat mitjana i moderna, molt més ampla, amb ribes inestables i formada per braços de riu canviants, amb illes i meandres alterats per avingudes o crescudes del riu, haurien fet impossible una obra de derivació com ara la d'un assut. A més, l'escàs gradient d'aquestes planes fluvials no permetria allunyar el canal resultant de la derivació de la riba fluvial. El riu, doncs, no va ser captat pels andalusins ni tampoc pels colonitzadors feudals en un primer moment. El primer intent de derivació, de què tenim constància, i que no va reeixir, data de l'any 1347, amb un projecte d'assut al marge esquerre del riu, a l'altura de Som, al nord de Tivenys, per portar aigua cap a Tortosa; un segle més tard tot just sembla que s'han fet les primeres obres, sense els resultats esperats (Vidal 2006; Fabregat-Vidal 2007).

En l'entorn de Miravet, tampoc consten canalitzacions o séquies captades en torrents que desemboquen a l'Ebre. En el Baix Ebre es van construir llargues canalitzacions a Xerta, Palomera i al barranc de Sant Antoni, amb la finalitat d'abastir complexos de molins hidràulics bastits amb posterioritat a la conquesta feudal (Kirchner-Virgili 2018: 38-43). En la zona de Miravet no ens consta la construcció de cap molí hidràulic alimentat per una séquia. El molí anomenat Molinot o Àrab, adjacent a la riba dreta del riu, a la zona de Blores i per sota de Miravet, no està documentat per ara, i la intervenció arqueològica realitzada no ha permès datar-lo amb fiabilitat (Pérez Suñé - Rams 2015).

En canvi, com s'ha constatat a bastament al Baix Ebre, la infraestructura hidràulica destinada al regadiu i que es menciona en la documentació escrita eren els pous i tots els seus complexos: les sínies per aixecar l'aigua a la superfície, les basses (o safareigs) per recollir-la i els recs per distribuir-la. La prospecció ha permès fer una planimetria dels pous i sínies encara existents. Les troballes de catúfols en diversos pous permeten proposar que molts eren d'origen andalusí. A més, alguns d'aquests s'han pogut relacionar amb precisió amb les mencions específiques dels documents.

Tant el context històric com el marc espacial obren perspectives de recerca en altres sectors Ebre amunt de Miravet, tot aplicant els patrons descrits. Hi convida la permanència de significatives comunitats islàmiques, els espais agraris articulats entorn als grans meandres fluvials i la toponímia. En són una mostra l'illa del Galatxo, les Illes i les Riberes de l'Ebre a Móra; l'Illa i el Galatxo en el meandre entre Ascó i Vinebre; el Riber de Flix; o també les Illes de Riba-roja.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

- ANGUERA, M.; CASADÓ, V. (2009): “Ginestar”. *Miscel·lània del CERE*, 20: 23-36.
- PACB (2010): BAGES, I. J.; FELIU, G.; SALRACH, J. M. (dirs.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV* (4 vols.). Fundació Noguera, Barcelona.
- BLADÉ DESUMVILA, A. (1966): *El castell de Miravet*. Rafael Dalmau Ed., Barcelona.
- BLAY BOQUERA, M. (2018): *Castelló. Mirador del Camp de Tarragona des de les muntanyes de Vandellòs*. Cossetània Edicions, Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant.
- BOLÒS, J. (2000): *Diccionari de la Catalunya medieval* (ss. VI-XV). Edicions 62, Barcelona.
- BRAMON, D. (2012): “Reivindicació catalana del geògraf al-Idrisi”. Discurs de recepció de Dolors Bramon i Planas com a membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 20 de novembre de 2012, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- CASTELLVELL, V. (2005): “Toponímia dels límits de la batllia de Miravet (Rasquera, Miravet, el Pinell i Prat de Comte) amb l'antic terme general de Tortosa al segle XIII”. *Miscel·lània del CERE*, 17: 35-86.
- (2012): “Aclariments sobre alguns topònims del terme de Ginestar (Ribera d'Ebre)”. *Actes del XXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà; Societat d'Onomàstica, p. 207-215.
- DCT (1997): VIRGILI, A. *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*. Fundació Noguera, Barcelona.
- DCVB (1988): ALCOVER, A. M.; MOLL, F. DE B.: *Diccionari català-valencià-balear*. 10 volums, Ed. Moll, Palma de Mallorca.
- FABREGAT, E.; VIDAL, J. (2007): “La canalització de l'Ebre a la regió de Tortosa (1347-1851)”. *Quaderns de la Història de l'Enginyeria*, 8: 3-49.
- FONT RIUS, J. M. (1969 i 1983): *Cartas de población y franquicias de Cataluña*, 2 vols. CSIC, Barcelona-Madrid.
- (1977): “La carta de Seguridad de Ramon Berenguer IV a las morerías de Ascó y Ribera de Ebro (siglo XII)”, dins *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado*, vol. I, Saragossa, p. 261-283. També dins J. M. Font Rius (1985): *Estudios sobre els drets i institucions locals a la Catalunya medieval*. Universitat de Barcelona, Barcelona, p. 561-576.
- JASSANS, M. (1984): *Ordinacions del 1573 de la vila de Rasquera*. Grup Cultural Rasquerà, Rasquera.
- (1989): “La carta de poblament de la vila de Rasquera”, dins *Amb el barret a la mà. Recull d'articles publicats en homenatge a Ramon Amigó i Anglès*, Reus, p. 29-39.
- IGLÉSIES, J. (1991): *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, 2 vols. Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona.
- KIRCHNER, H.; VIRGILI, A.; ANTOLÍN, F. (2014): “Un espacio de cultivo urbano en al-Andalus: *madīna Ṭurtūša* (Tortosa), antes de 1148”. *Historia Agraria*, 64: 11-45.
- KIRCHNER, H.; VIRGILI, A.; MARFULL, J.; PACHECO, N.; PICA, M.; ROVIRA, M. (2016): “Espais agraris, assentaments andalusins i la ciutat de Tortosa (Baix Ebre)”, *Actes de*

- les I Jornades d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre*, Tortosa, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, vol. 2, p. 11-29.
- KIRCHNER, H.; VIRGILI, A.; PICA, M.; ROVIRA, M. (en premsa): "Catúfols de sínia andalusins i espais de cultiu a Miravet", dins *Homenatge al Dr. Alberto López Mullor. Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura*. Barcelona, 2019.
- KIRCHNER, H.; VIRGILI, A. (2018): "Espacios agrarios en el Bajo Ebro en época andalusí y después de la conquista catalana (siglos XI-XIII)", dins J. Torró; E. Guinot (eds.), *Trigo y ovejas. El impacto de las conquistas en los paisajes andalusíes (siglos XI-XVI)*. Publicacions de la Universitat de València, València, p. 15-49.
- (2019): "Espacios de cultivo vinculados a Madīnat Turtūša (Tortosa, Cataluña): norias, drenajes y campesinos (siglos VIII-XII)". *Edad Media. Revista de Historia*, 20: 83-112.
- MARFULL, J. (2014): "Un sistema hidráulico feudal en el valle del Segre: la acequia de Torres", dins Carles Sanchis Ibor, Guillermo Palau-Salvador, Ignasi Mangue Alférez, Luis Pablo Martínez; Thomas F. Glick (eds.), *Irrigation, society and landscape: tribute to Thomas F. Glick: proceedings {of the} International Conference*. València, 25-27 de setembre, 2014, p. 155-171.
- MONJO, M. (2012): "La pervivencia del regadío andalusí en la Aitona bajomedieval", dins J. Torró; E. Guinot (eds.), *Hidráulica agraria y sociedad feudal: prácticas, técnicas, espacios*. Publicacions de la Universitat de València, València, p. 207-224.
- ORTEGA, P. (1986-1987): "La carta de población de la Pobra de Masaluca (1295)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*: 7-8.
- (1991): "Un nuevo documento repoblacional de la Ribera d'Ebre (Tarragona): la carta de población de Rasquera (1206)". *Miscel·lània en Homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona, p. 519-528.
- PÉREZ SUÑÉ, J. M.; RAMS, P. (2015): *Memòria tècnica. Excavació arqueològica i consolidació del molí fariner anomenat "lo Molinot"*. Arxiu del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.
- PUY, A.; BALBO, A.; VIRGILI, A.; KIRCHNER, H. (2014): "Wetland reclamation in al-Andalus. The drainage of Les Arenes floodplain (Tortosa, Spain, 7th-10th centuries AD)". *Geoderma*, 232-234: 219-235.
- ROMERO TALLAFIGO, M. (1977): "El señorío catalán de los Entenza a la luz de la documentación existente en el Archivo Ducal de Medinaceli: años 1173-1324". *Historia, Instituciones, Documentos*, 4: 515-582. Sevilla.
- SANS I TRAVÉ, J. M. (2008): *La fi dels templers catalans*. Pagès Editors, Lleida.
- SERRANO, J. (2000): *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX)*. 2 vols. Fundació Noguera, Barcelona.
- VIDAL, J. (2006): *La construcció de l'assut de Xerta-Tivenys (1347-1454)*. Onada Edicions, Benicarló.
- VIRGILI, A. (1997): "Acerca del quinto templario. La órden del Temple y los condes de Barcelona en la conquista de al-Andalus". *Anuario de Estudios Medievales*, 27/2: 775-802.

- (2019): “Sarraiins a la Catalunya Nova (segles XII-XIII)”, dins F. Sabaté (ed.), *Poblacions rebutjades, poblacions desplaçades (Europa medieval)*. Pagès Editors, Lleida, p. 45-70.

NOTES

1. La mateixa terminologia la trobem a Lleida, al Segre (Monjo 2012, Marfull 2014).
2. AHN, OOMM, San Juan de Jerusalén, Castellanía d'Amposta, Miravet, carp. 609, perg. 45; ACA. Registre 15, f. 47v-48r.
3. El terme *domenge* es refereix a la terra dominical, del senyor, altrament dita reserva. En aquest cas, doncs, es produïa un establiment sobre una terra que fins aleshores havia estat de la senyoria, la qual cosa implicava un canvi en la gestió d'aquesta explotació. La *parellada* (o *jovada*) és la terra que pot llaurar un jou de bous en un dia; a les terres conquerides de la Catalunya Nova era cada una de les unitats de terra que s'adjudicava als colons (Bolós 2000). En aquest cas, que *domenge* s'equipara a *parellada*, sembla referir-se a la terra que inicialment havia estat concebuda com a reserva senyorial.
4. AHN. OOMM, San Juan de Jerusalén, Castellanía de Amposta. Miravet, carpeta 610, perg. 94.
5. AHN. OOMM, San Juan de Jerusalén, Castellanía de Amposta. Miravet, carpeta 614, perg. 165.
6. AHN. OOMM, San Juan de Jerusalén, Castellanía de Amposta, llibre 1849.
7. El topònim de *Riba* o, simplement el terme, també es documenta a Lleida, fent referència al límit entre els sots i la zona conreada, probablement amb un cert desnivell entre ambdues (Marfull 2014).
8. El *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) d'A. M. Alcover i F. de B. Moll defineix *glera* d'aquesta manera. És un terme registrat a Massalcoreig, el Baix Aragó, la Ribera d'Ebre i altres zones del Baix Ebre.
9. AHN, OOMM, San Juan de Jerusalén, Castellanía de Amposta, Miravet, carpeta 610, perg. 75.